

Pregledni znanstveni članek Review scientific paper (1.02)
Besedilo prejeto Received: 29. 9. 2020; Sprejeto Accepted: 8. 10. 2020
UDK UDC: 929Slomšek A. M.:26
DOI: 10.34291/Edinost/75/02/Turnsek
© 2020 Turnšek CC BY 4.0

Marjan Turnšek

Slomškov odnos do judovstva

Slomšek's Attitude Towards Judaism

Izvleček: Pomembna vloga bl. Antona Martina Slomška (1800–1862) pri pobudi in začetkih ekumenskega dela v Srednji Evropi je sorazmerno dobro raziskana. O njegovem odnosu do judovstva pa praktično ni raziskav. V tej raziskavi odkrivamo njegov teoretični odnos do Judov ter njihove svetopisemske tradicije, in to s pregledom njegovih pridig in pastoralnih besedil, kjer v veliki meri izhaja iz Svetega pisma. Ta njegov odnos je mogoče razbrati iz njegovih razlag odlomkov Božje besede. Ker je v mnogih pastoralnih pogledih in držah praktično »prehitel« drugi vatikanski vesoljni cerkveni zbor, ugotovljamo, da je bila njegova teološko-pastoralna slutnja tudi na tem področju podobno napredna. V ključnih potezah se ujema z idejami, ki jih je za vesoljno Cerkev izrazil drugi vatikanski koncil v izjavi *Nostra aetate* (1965). Iskali smo tudi sledi morebitnih Slomškovih direktnih osebnih stikov z Judi, saj je bilo ob prestatitvi škofijskega sedeža v Maribor (1859) tam tudi nekaj Judov, a zgodovinskih sledi o takih stikih za zdaj ni bilo mogoče odkriti.

Ključne besede: Slomšek, judovstvo, mariborski Judje

Abstract: *The important role of bl. Anton Martin Slomšek (1800–1862) in the initial ecumenical works in Central Europe is relatively well researched. But there is practically no research on his attitude towards Judaism. With this research, we discover his theoretical relationship to Jews and their biblical traditions by reviewing his sermons and pastoral texts, where he largely draws from the Bible. From his interpretations of passages of the word of God, it is possible to deduce his attitude. Since in many pastoral views and attitudes he practically »overtakes« the Second Vatican Ecumenical Council, we find that his theological-pastoral foreboding was similarly advanced in this area. In essential lines, it coincides with the ideas expressed for the universal Church by the Second Vatican Council in its statement *Nostra aetate* (1965). We also looked for traces of possible Slomšek's direct personal contacts with Jews, since at the introduction of the diocesan seat in Maribor (1859) there were also a few Jews, but for now historically traces of such contacts could not be found.*

Key Words: *Slomšek, Judaism, Jews of Maribor*

Uvod

Bl. škof Anton Martin Slomšek zavzema pomembno mesto v vrsti ljudi, ki so pomembni za slovenski narod in slovensko domovino in nenazadnje tudi državo. Še vedno je med nami živa njegova misel in beseda, ki ohranja v mnogih poudarkih svojo aktualnost; živa so tudi njegova dejanja, ki ga ohranjajo med nami kot enega največjih Slovencev v naši zgodovini. S kulturnega, narodnega, družbenega in državniškega vidika ostajajo med najpomembnejšimi zgodovinskimi dejstvi naše domovine tisoči slovenskih knjig po družinah, prenos škofijskega sedeža v Maribor in zaokrožitev novih škofijskih meja tako, da je vanje zajel nad 200.000 Slovencev. Ko želi vse posrkati skrb za »tukaj in zdaj« v svojo snovnost, je posebno aktualno njegovo trojno sporočilo: o presežnosti človekovega duha, poudarek o nujnosti moralnega delovanja in klic k podaritvi drugim tudi v delu za skupno dobro. Slomšek je živ s svojim življenjskim optimizmom, ki ni klonil niti pred najtežjimi izzivi življenja, ker je bil s srcem zazrt v večnost in si je ponavljal: »Naj stane, kar hoče, nebesa morajo biti naša!« Morda je trenutno izrednega pomena, da kar najglasneje zveni v slovenski prostor in čas njegova krščanska in škofovska zavest o presežnosti in svetosti človekovega bivanja; celo o njeni nujnosti, saj sicer življenju ponikne smisel in pred človekom zazija nič ali praznina. V območje civilne družbe pa v vsej svoji aktualnosti odmeva zadnji Slomškov klic, ki je zadonel iz Maribora v letu 1862 ob prvi obletnici tamkajšnje čitalnice in bi ga danes zaradi njegove aktualnosti gotovo ponovil: »Sloga jači – nesloga tlači!« Slomšek pričuje s svojim življenjem in naukom: človek je prevelik, da bi mogel sam sebi zadoščati; in premajhen, da bi mogel sam zapolniti svoje hrepenenje.

V ta okvir nadpovprečnega in preroškega delovanja nedvomno spada ekumenska razsežnost, ki je bila pri Slomšku med bolj izrazitimi. Slomšek je bil v svojem času sposoben zajeti v jedra svojega poslanstva velike in vzvišene ideje, ki so začele sredi njegovega stoletja prevevati krščanski svet. Hotel in znal jih je zasaditi v zemljo svojega »vinograda« in tudi širšega območja Srednje Evrope. Na podlagi enciklike, s katero se je papež Pij IX. leta 1848 obrnil na vzhodne kristjane in jih povabil k univerzalni edinosti, se je prebudila Cerkev na Zahodu in začelo se je živahno gibanje za edinost Cerkve. V Parizu, Bruslju, Rimu in celo na Angleškem so se začele rojevati najrazličnejše iniciative in različne povezave za pospeševanje edinosti med kristjani. In med temi ekumensko oživelimi točkami na zemljevidu

Evrope se je pojavil ob Parizu in Rimu tudi neki Evropi neznani Šent Andraž in kasneje Maribor. Slomškovo prizadevanje za edinost kristjanov je postalo v Srednji Evropi izredno odmevno. Prvi med škofi v tem evropskem prostoru je začel organizirano seznanjati ljudi s sramoto razdeljenosti med kristjani, ki je na Vzhodu najbolj očitna prav v slovanskem svetu, in s soodgovornostjo vseh za njihovo zbližanje. V ta namen je leta 1851 ustanovil Bratovščino svetih bratov Cirila in Metoda, ki si je prizadevala za duhovni ekumenizem in jo je Slomšek rad imenoval tudi »pobožna molitvena zveza za zedinjenje kristjanov«. Neverjetno hitro se je razširila v češke škofije, na Slovaško, v Galicijo in prav tako na Madžarsko in v nemške dežele. (Turnšek 2012, 23–27)

Že ta na kratko predstavljeni Slomškov ekumenski »eros« nas upravičeno nagiba k postavitvi vprašanja o njegovem odnosu do drugih religij in predvsem do judovstva, kar po drugem vatikanskem vesoljnem cerkvenem zboru (1962–1965) imenujemo medverski dialog. Z analizo Slomškovih razlag svetopisemskih odlomkov v njegovih pridigah, ki vključujejo vprašanje Judov, želimo odkriti, ali je njegov pogled nanje povsem v skladu s takrat še zelo negativnim odnosom Katoliške cerkve do njih ali pa morda v čem presega te zgodovinske okvirje, ki so mu bili preprosto dani. To bomo storili v dveh korakih: tako da bomo najprej izluščili Slomškovo pozitivno vrednotenje judovstva, nato pa izpostavili tudi njegovo kritično držo do Judov. Sledi pa primerjava ugotovitev s sodobnim stanjem odnosa med Cerkvijo in Judi, ki ga je zastavila koncilski izjava o odnosu do nekrščanskih verstev *Nostra aetate* (NA) ter so ga poglobljali vsi pokoncilski papeži, še prav posebej sv. Janez Pavel II.

1 Slomškov prikaz Judov in judovstva v pridigah

Opus Slomškovih pridig, objavljenih in neobjavljenih, je izredno velik, zato smo se omejili predvsem na pregled objavljenih v zbirkah: *Hrana evangeljskih naukov bogoljubnim dušam dana na vse nedelje ino zapovedane praznike v leti, I., II. in III. del* (HEN), *Apostolska hrana, I. del* (AH), in *Pridige osnovane* (PO). V neobjavljenih pa po hitrem pregledu ni bistveno novih ali drugačnih poudarkov kot v objavljenih.

1.1 Pozitivno vrednotenje Judov

Ker je bilo Slomškovo pridiganje izredno svetopisemsko osnovano, so njegove pridige zelo bogate z navedki svetopisemskih besedil in njihovo razlago v smeri izbrane teme pridige. S tega vidika lahko rečemo, da je Slomšek vsako pridigo praktično začel kot homilijo, torej razlago Božje besede nedelje ali praznika, in nato je v luči te razlage razvil tudi izbrano tematiko v obliki pridige. To ga postavlja med tiste pridigarje, ki so že davno pred drugim vatikanskim vesoljnim cerkvenim zborom zastavili bogoslužno oznanjevanje tako, kot ga je opredelil in določil več kot sto let kasneje ta koncil. In v teh svetopisemskih delih svojih pridig se odkrivajo tudi njegovi pogledi na Izraelce in na judovstvo.

1.1.1 Izraelci so izvoljeno ljudstvo z univerzalno obljubo odrešenja

Največjo odliko judovskega naroda Slomšek klasično prepozna v njegovi izvoljenosti in skrbi zanj z Božje strani. »Grozna tema nevédnosti« in »hudobije strašen mrak« sta skupno stanje vsega človeštva pred Kristusom, v katero pade Jahvejeva izvolitev Izraelcev in obljuba odrešenja prav vsem ljudem.

Grozna tema nevédnosti, hudobije strašen mrak, je pokrival Jude ino ajde, préden se je Kristus vrodil. Obedvojim je Bog odrešenika obljubil, ki jih bo, nebeška luč, razsvetil ino odrešil. Napovedana so bila znamenja, katera se bojo godila, préden se bo izveličar rodil. Vsi modri ino bogaboječi ljudje so na to željno čakali. (HEN I,53)

Njih izvoljenost je razvidna in potrjena tudi s posebno Božjo skrbjo zanje: »Jude, ki so bili izvoleno božje ljudstvo, je Bog po svojih prerokih posebno učil, jim razodeval svojo sveto voljo ino jih várval malikvanja zmot.« (AH I,80) Slomšek to izvoljenost še izpostavi s poudarkom, da se je Bog, čeprav se v stvarstvu vsem razodeva, Izraelcem približal na poseben način: »Izraelskimu izvoljenimu ljudstvu se je Bog še bolj razodél, spoznali so bolj in bolj svojiga Boga, ino čakali po obljubah svojiga Izveličarja, začelo se jim je daniti, juterna zarja prave vére se jim je bližala, svitalo jim je.« (HEN I,26) V povezavi z obljubo Slomšek prepozna in izpostavlja tudi, da je bila dana temu narodu, a ne le zanj, marveč za vse človeštvo; ta univerzalnost je jasno izražena že v Stari zavezi, do polnosti pa razodeta v Novi. Slomškovi opisi izvoljenosti in univerzalnosti judovskega naroda so zelo

slikoviti in zgovorni: »Bog je iz vsih narodov izvolil žlahto Abrahama, pravičniga moža, ino mu ponovil obljubo poslati Izveličarja [...] je Bog nari-menitnej obljubo dal Davidu.« (AH I,34)

Slomšek pogosto izpostavi posebno skrb, ki jo je Bog namenjal izvoljene-mu ljudstvu v zgodovini:

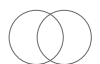
Hebrejci so se tudi Izraelci ali Judje imenovali; ino za nje je skrbel dober Bog več kakor oče za svoje otroke. Učil jih je po svojih pre-rokerih, de bi njega prav spoznali, njemu zvesto služili ino se pri-pravljali na prihod obljubljeniga Odrešenika. (AH I,37)

V posebno čast šteje Slomšek Izraelcem dejstvo, da so bili kljub odklonom sposobni vedno znova slišati poslance, ki jim jih je Bog pošiljal, in jim slediti ter se vrniti na Jahvejevo pot: »Poslušali so stari očaki angele jim razodevati sveto voljo božjo; poslušalo je Izraelsko ljudstvo božje preroke.« (HEN III, 55)

1.1.2 Vloga Judov v celotnem Božjem načrtu

Slomšek poudari verski in teološki pomen Judov v viziji celotnega Božjega odrešenjskega načrta. S Pavlom Slomšek razlaga pomembno vlogo judovske vere: »Tako je bila Judovska vera le varuška za nas, njene težavne postave bile so nam oskerbnice, ki so nas varvale pogubljenja. Bili smo ne drugač ko sužni ino hlapci vére poprejniga sveta.« (AH I,50) Starozavezna vera je kot »varuška« in »rejnica« varovala človeški rod pred možnostjo pogubljenja in ga pripravljala na odločilen Božji poseg v Jezusu Kristusu. Čeprav s suženjskim značajem, je postava vendarle igrala nujno potrebno vzgojno vlogo. Slomšek seveda tudi jasno pokaže, kot je to tudi Pavel dopovedoval svojim skupnostim, da je prišel čas, ko ta usužnjenost postavi ni več smiselna:

Zdaj pa ni viši potreba sužnosti stare Judovske vére. Tako je tudi za nas čas dotekel, ob katerim je Bog sklenil, nas stare sužnosti Judovske vére rešiti. Poslal nam je svojiga Sina, ki je bil kakor človek od žene rojen, živel po šegi Judovske vére, ino dopolnil vse njene postave, pa ne za to, de bi tudi mi ravno tako živeli, ino imeli vse Judovske šege dopolniti. Jezus nas je podučil, kako naj živimo, de bomo Božji otroci, kaj naj storimo, de bomo imeli pravico Božjih

otrók; po tem nas je pa rešil Judovske službe, ktira je bila samo za sužne ljudi. Otroci Božji smo; Judovske sužnosti nam višej potreba ni. Oh koljka sreča je bila za Jude sveta véra Jezusova, ki jih je rešila stare, težavne postave; pa še večí sreča je bila za Hajde, ktira jih je rešila gerdiga malikvanja, po katerim so tudi naši neverni spredniki lažnivim bogovom služili! (AH I,50)

Slomšek vključi v ta kontekst tudi slovanske poganske prednike in s tem izpostavi aktualnost te poti odrešenja, ki jo predoči Sveto pismo na primeru Judov, saj postane razvidno, da morajo to isto pot prečiščevanja vere prehoditi vsi narodi, čeprav jo vsak opravi na svojstven način.

1.1.3 Zvestoba Jahveju vsaj dela judovskega naroda

Zelo občutljivo Slomšek izpostavi, da je del judovskega naroda, čeprav kdaj majhen, vedno ostal zvest svojemu Bogu in ohranjal odzivnost na njegove pobude.

Odrešenika so torej želeli modri Judje, njega čakali vsi razsvetljeni Izraelci, klicali so ga pravični več ko štir tавžent lét rekoč: »Rosite nebesa od zgoraj dol – dežite oblaki Pravičniga; odpri se zemlja ino nam rodi Izveličarja!« (Iz 45,8) (AH I,81)

Zvestoba je v odnosu z Bogom visoko cenjena, čeprav jo kdaj ohrani le peščica. Tako Slomšek v razlagi božične skrivnosti zapiše, da sicer »le nekoliko pastirjev pride svojga novorojenga Izveličarja molit, vse drugo izvoleno Judovsko ljudstvo se ne zmeni zanj« (AH I, 35), a to je dovolj, da Bog lahko nadaljuje svojo zamisel odreševanja v zgodovini človeštva. Judovsko vero Slomšek primerja z »mrakom« v odnosu do »belega dne« krščanske vere, kar ju ne postavlja v nasprotje, temveč v odnos kontinuitete:

Kedar je pa Jezus na svét prišel, je s svojim naukom ves svét razsvetlil. Béžala je noč malikvanja, nehal je mrak Judovske vére, in beli den keršanstva se je začél; prava luč spoznanja božjiga nam sveti, ino kaže pravo pot v Očetov dom, ako nje sami ne vgasnemo. (HEN I,26)

Vsekakor je tako pozitiven poudarek glede judovske vere za Slomškov čas prej izjema kot pravilo.

1.1.4 Izraelci kot prispodoba nekaterih novozaveznih resničnosti

Na mnogih mestih Slomšek izpostavlja vlogo Izraelcev in njihovega verskega življenja kot predpodobo novozaveznih resničnosti. Očiten primer takega razumevanja je opis starozaveznih pravnih obredov, v katerih Slomšek ob Pavlovih besedah takole prepozna »senca« in »prispodobo« novozavezne sprave: »Ta šega Judovske sprave bila je gola senca ino pa prispodoba sprave noviga zakona, ktiro je Kristus, odrešenik sveta, za nas opravil; ino od te sprave Kristusove sv. Pavl govori.« (AH I,163) Kot še pomembnejši primer te vloge Izraelcev Slomšek poudarja, da bi brez judovske pashe ne mogli povsem dojeti novozavezne velike noči: »Kdaj se je velika noč začela? Perva velika noč se je obhajala per Izraelcah v Egiptovski deželi.« (AH I,177)

Ob Abrahamu Slomšek pripiše simbolni pomen tudi njegovi prvi ženi Sari, kajti njena nadnaravna rodovitnost prerokuje rodovitnost Cerkve: »Taka rodovitna mati je tudi kakor Sara sveta mati kat. Cerkev postala, vidni zbor pravovernih kristjanov.« (AH I,157)

1.1.5 Svetla vloga posameznih starozaveznih likov

V slogu tradicije tudi Slomšek poudarja vrline in zasluge posameznih očakov, ki so v ponos judovskega ljudstva. Na prvem mestu je »stari bogaboječ očak Abraham, oče Izraelskiga ljudstva« (AH I,156), pri katerem posebej močno izpostavi njegovo vero (bogaboječnost) in miroljubno držo: »Lep izgled ljubeznive miroljubnosti med žlahtoj ino soseskoj nam je zapustil bogaboječ očak Abraham (1 Mz 13,5-17).« (AH I,99) V okolju plemenskih rivalstev, ki so pomenila praktično preživitveni boj na življenje in smrt, je ta pohvala miroljubnosti izredno pozitivna in praktično dokaz delovanja neke drugačne moči v Abrahamovem življenju ter zato tudi predpodoba miroljubnosti Kristusa, Kneza miru. Te in druge že naravne odlike Abrama so bile podlaga, da ga je Jahve mogel izbrati za začetnika vere v edinega Boga in prejemnika prve zgodovinske obljube odrešenja, ki se je nato nadaljevala preko Davida do izpolnitve v Kristusu:

Nar imenitnej obljuba, ktéro je Bog Izraelcem dal, je bila, de bo Izveličar, ki ga je po storjenem grehu pervim starišam obljubil, iz med njih rojen. Že Abrahamu, nar imenitnejšimu očaku je Bog veselo oznanil, de bojo v njegovim zarodi vsi narodi zemlje osrečeni (1 Mz 12,3). To veliko obljubo je Davidu, nar imenitnejšimu

Izraelskimu kralju, ponovil ino perségel, de bo nekdo njegovih mlajših kakor Mesija večno kraljeval (Ps 89,30). Judje so zatorej obljubljeniga Mesija čakali, de bo is Davidove žlahte rojen. Zato jim je bilo predvsem pokazati treba, de je Jezus po človeški naturi iz Davidoviga roda: kar jim je sv. Matevž po bukvah Jezusoviga rojstva spričal ter jim rod za rodam imenuje od Abrahama do Davida ino od Davida do Jožefa, moža Marije, ki je rodila Jezusa, obljubljeniga odrešenika vsiga svetá. (HEN III,4)

Slomšek v pridigah večkrat izpostavi veselje in srečo Izraelcev, da so bili po teh posameznikih izbrani za nosilce obljube odrešenja, vse do Marije, ki je tudi pripadala judovskemu narodu:

Nar veči sreča, ktere so se bogaboječi Izraelci, pa tudi pravični ino razsvetleni ajdje veselili, je bila obljuba odrešenika. Željno so ga čakali, nar več pa zdaj, kedar je že čas njegoviga prihoda dotekal. Obljubim, de si je marskatera imenitna izraelska hčer obetala, biti morde Mesijova mati; alj Bog je mogočne odstavil, ino je ponižno povzdignil. (HEN III,26)

Vsekakor je imela Marija v Slomškovem oznanjevanju pomembno vlogo. Zanj je vedno našel izbrane besede, v povezavi z njo pa je izpostavljaj tudi njen rod: »Po svojem imenitnem rodu, kraljeve hiše Davidove, ljubeznjiva hči Joahima in Ane; od prerokov oznanjena, od starih očakov poželjena, kakor zgodnja danica mračnemu svetu.« (PO 297)

1.1.6 Judje v novozaveznem oznanjevanju

Jasno izraženo prvenstvo Judov prepoznava Slomšek tudi v Jezusovem oznanilu: »Kristus je Jude pred vsimi drugimi v kralstvo svoje svete Cerkve poklical. Kteri so vervali ino se dali kerstiti, so bili pervina novih stvari.« (AH I,206) Čeprav Judje kot celota niso sprejeli Kristusa kot napovedanega Odrešenika, imajo kljub temu nenadomestljivo vlogo tudi pri prvem sprejetju razodetja o Kristusu, saj so bili njegovi prvi učenci in sledilci prav Judje, in ne nazadnje sta bila Marija in Jožef pripadnika hebrejskega ljudstva. Tudi to pomembno vlogo na začetku krščanstva jim Slomšek z veseljem in hvaležnostjo priznava:

Lepo je Jezus Jude učil, de še nikoli nobeden tako; alj le malo se mu jih je dalo svojih zmot in greha prepričati. Vse to se je po prihodi Svetega Duha lepo dopolnilo. Veliko Judov, sovražnikov Jezusovih, je spoznalo svojo zmoto in hudobijo ino so postali Jezusovi spo- znavalci. (HEN I,177)

Iz Slomškovega prikaza sije jasno zavedanje o nenadomestljivi vlogi izraelskega ljudstva kot izvoljenega ljudstva Stare zaveze za začetek Nove zaveze. Njihov pomen je jasen pri učlovečenju Božjega Sina in tudi pri začetku in širjenju Cerkve, ki je novozavezno Božje ljudstvo v kontinuiteti, a tudi v preseganju starozaveznega.

1.2 Kritično vrednotenje Judov

V Slomškovih nagovorih je zaslediti tudi kritičen pogled na ravnanje Izraelcev v odnosu do Jahveja in še posebej do Jezusa Kristusa in nato do prvih kristjanov. Pri njem ni opaziti kakšnih sovražnih tonov, ampak izhaja iz problematičnih drž izvoljenega ljudstva, ki jih že sama Božja beseda izpostavlja, navaja in jih zlasti v Novi zavezi Kristus sam problematizira.

1.2.1 Pretirano zaupanje v lastno izvoljenost

Slomšek pokaže na držo neke prevzetne ošabnosti, ki so jo Judje kdaj gojili v prepričanju, da jim Božja posebna izvolitev enostavno pripada ne glede na njihovo življenje. Na to držo Slomšek odgovarja s Pavlovo mislijo o zas-tonjskem milostnem posredovanju Boga, ki si ga nihče ne zasluži:

Judje so ošabno mislili, de imajo do ljubezni ino dobrote božje posebno pravico ino de jih Bog zadel obljub, ki so bile njih starišam dane, zavreči ne more. Alj sv. Pavel vsim naravnost pove: »Ne po našim zasluženji zavolj del pravice, ki bi jih bili lahko storili, pa nismo, le iz gole milosti, ker smo se Bogú vsmilili, nas je prijel med svoje verne, nas je v kopeli svetiga kersta naših grehov umil, nam skuz svoj sv. nauk um razsvetil ino naše serce v dobro povernil, de smo tempel svetiga Duha, kateriga je po zasluženji Kristusovim z svojim darmi obilno v naše serce vlil.« (AH I,33)

Slomšek označi Jude in pogane kot »sužnje pregrehe in zmot« (33), ko jih primerja s kristjani, ki so po moči Svetega Duha postali Božji otroci. Večkrat

tudi močno poudari razliko med Judi in pogani na eni strani ter kristjani na drugi:

Še veči razločik je med nevernimi Judmi ino Hajdmi, pa med vernimi kristjani. Judje so bili sužni zmot, Hajdje so bili sužni nevére in hudobije – vsi sužni peklenskiga sovražnika. Mi kristjani pa smo boži otroci, pravi sv. Pavel. (AH I,51)

Slomšek kritično izpostavi praktično novozavezno kritiko izraelske verske prakse, ki je iz območja vere marsikdaj zdrknila v območje religije – iz verskega življenja po postavi zaradi ljubečega odnosa z Jahvejem v životarjenje izpolnjevanja postave kot verskega predpisa iz strahu ali prepričanja, da si bodo s tem sami zaslužili odrešenje:

Alj pokoršina Izraelcov je bila veči del gola hlapčarija; Judje so bili Bogú pokorni, dokler so se Bogá bali. V novim zakoni nas je Kristus učil Bogú za to pokornim biti, ker njega ljubimo kakor otroci svojga očeta. (AH I,201)

1.2.2 Odklon od zaveze in njena pozaba

Slomšek večkrat izpostavi, da so Izraelci pogosto pozabili na Božjo obljubo in na svojo zavezo z njim, čeprav jim je Bog pošiljal različne opomine in poslanca.

Pa kako radi so Judje lepo obljubo pozabili – kako slabo se na velik prihod svojiga Odrešenika pripravljali! De bi celo spomin obljubljeniga Mesija izmed ljudi ne zgubil se, je Bog pošiljal svete može – preroke, ki so Izraelce budili ino jim prerokvali prihodniga Odrešenika. (AH I,34)

Slomšek prepoznava tudi občasno versko zaslepljenost pri Judih, ki so zato marsikdaj slabo dojemali, kako se jim Jahve razodeva, in so marsikdaj ohranjali svoje podobe o njem, ki so bile drugačne od razodetih, zato so tudi večkrat spet zabredli v malikovalstvo:

Pa kako slabo so tudi Judje svojiga dobriga Očeta spoznali! Imeli so ga le za Judovskiga Boga, ki bi imel vse upajne narode zatreti ino jim v oblast dati, kakor bi Bog vsih dobrotliv oče ne bil. Sovražnike

preganjati, hudo z hudim povračovati so mislili, de Bogú dopade. Večidel polni zmot ino krivih vér so Boga le z jezikam častili, njih serce je bilo daleč od njega (Mt 15,8). Ino koljkokrat so praviga Boga zapustili ino malike stranskih Hajdov molili! Tudi per Judah je imel gerdi Moloh svoj altár, katerimu so svoje otroke v goreče naročje polagali, de so se razcedili ino po malim zažgali. (AH I,80–81)

Čeprav so kot izvoljeno ljudstvo imeli enkratno priložnost poglobljati svoje poznanje Jahveja, jih je prav prevzetnost vodila do poplitvenja odnosa z živim Bogom in zato v pogosten zdrs celo v malikovanje.

1.2.3 Zakrknjenost Izraelcev ob prihodu Odrešenika

S slikovito prisposodo prebujanja in zaspanosti ob jutranjem svitanju izrazi Slomšek stanje nepripravljenosti Judov ob Kristusovem prihodu:

Ljudem je začelo svitati, alj kakor ob sviti zanikarni ljudje še enkrat slajši zadremlejo, ino nad tistim hudujejo, ki jih iz sladkih sanj dramí, tako se je Judam ino Hajdam od Mesijesa sanjalo, ko je že med njimi bil. Še niso bili pripravleni njega sprijét, de so ga ravno že štir tavžent let čakali. Angeli so njegovo rojstvo oznanili, ino le nekoliko pastirjev pride svojga novorojenga Izveličarja molit; vse drugo izvoleno Judovsko ljudstvo se ne zmeni zanj. (AH I,35)

V duhu novozaveznih zapisov Slomšek uporabi nekatere trde in negativne izraze za tiste skupine znotraj judovstva, ki so bile očitno nasprotne Jezusovemu delovanju. Tako farizeje imenuje »hinavci« (AH I,181), »malopridni svetohlinci, ki so se na videz svete delali, vse zvonajne šege na tenko dopolnili; alj v svojim serci so bili polni pregrešnih želj« (HEN II,61.133), in judovske poglavarje označi za »prevzetne«, ker so Jezusa »zavidali, čerteli ino sklenili vmoriti. Oh, slepota ino hudobija!« (AH I,181). Pismouke pa opiše takole: »Pismarji so bili učeniki judovske vere, ki so sveto pismo po spačenih željah svojiga serca razlagali ino veliko krivih naukov med ljudi zatrosili.« (HEN II,61) Zato so bili »napuhnjeni pismouki [...] nar hujši sovražniki Jezusovi« (HEN II,133).

Glede na novo zavezo Slomšek označi Jude za »neverne«, saj Jezusa Kristusa zavrnejo in celo obsodijo na smrt: »Nevérni Judje so pa ravno za velikiga ponižanja del Jezusa zaničvali; njegova grozovitna smert jim

je bila v pohujšanje, de ga niso spoznali svojga Mesija alj Odrešenika.« (AH I,37-38)

To nasprotovanje so Judje nadaljevali tudi v odnosu do kristjanov, kar najprej pride do izraza ob prvem mučencu sv. Štefanu. Slomšek to takole komentira:

Učeni modrijani Judovskih šol [...] so svetiga Štefana pisano gledali, ki je per ljudeh toljko veljal. Njega ob čast djati, se z njim v besedi spro ino prepirajo; pa so le oni na sramoti ostali. Hudobni ljudje očitno premagani po navadi skrivno obrekati ino krivo tožvati začno. Tudi svetiga Štefana so zatožili, de ljudi zapeljuje ino krivo učí. To zaslišati se Judje vtogotijo, jeza jim kipí; z zobmi škripeljo ino se nad svetiga Štefana vzdignejo. Serditi Judje velik hrup vzdignejo, nedolžniga Štefana iz mesta Jeruzalem vlečejo, njega z kamnjam pobit. [...] Preljubi! poglejte še enkrat gerdo, slepo jezo serditih Judov, kako nedolžniga Štefana z kamnjam pobijajo; poslušajte pa tudi ljubeznivo pohlevšino svetiga Štefana, kako lepo za svoje ubijavce moli. (AH I,44.49)

V duhu časa, v katerem je Slomšek deloval, je Jude večkrat praktično enačil z nevernimi poganskimi ljudstvi: »V takim mraki so živeli ino še živijo neverni Judje ino Hajdje; oni v žalostni senci smerti sedijo, ker ljube luči praviga spoznanja božiga nimajo.« (AH I,158)

V ozadju je čutiti celo misel, da so Judje v slabšem položaju od poganov, ker so imeli možnost sprejeti razodetje Odrešenika, pa so ga zavrnil. V poduk tistim, ki se odmikajo od prave vere, Slomšek pripoveduje o tragični usodi izraelskega naroda od padca Jeruzalema naprej, v čemer vidi uresničitev Jezusove napovedi na križevem potu:

Zakaj glejte, pridejo dnevi, ob katerih porekó: »Srečne so nerodovitne ino telesa, ktira niso rodila ino persi, ktera niso dojila.« (Lk 23,28-29) Kakor muhe so ljudje od gladu po mesti pádali; samo per enih vratih so v pol tretjim mesenci nad petnajst tavžent merličov iznosili, ki so lakote vmerli. Okolj mesta je na en dan po pet sto Judov na križih viselo, ino zadnič lesa pomankuje, de bi jih Rimci križali. Ednájst sto tavžent Judov je bilo pokončanih, per enkrat

sto tavžent, kakor neumna živina v sužnost predanih ali pa divji zverini za kratek čas pometanih ino od nje razterganih. Kar je pa še terdovratnih Judov zaostalo, se klátijo brez domačije, kakor zgublene ovce brez svojiga pastirja po sveti. Ni bilo mesta od začetka sveta tako strašno končaniga, pa tudi ne ljudstva toliko hudobniga! Pokončan je lep ino imeniten Jeruzalem, razdjan veličasten tempel; njegova grobla vsim grešnikom strašno resnico oznanuje: »Ako se ne bote spokorili, bote vsi ravno tako pokončani.« (Lk 13,5) (HEN II,91.212; PO 204)

Treba je poudariti, da vse te kritike zadržanja Judov do Kristusa Slomšek ne izostri v obsojanje Izraelcev ali za gojenje negativnega odnosa do njih, marveč kot svarilo vsem, predvsem kristjanom, da ne bi podobno zakrknili svojih src.

1.2.4 Judovsko zavračanje kristjanov

Slomšek nikakor ne minimalizira napetosti med Judi in kristjani, ki je ostala prisotna vse do njegovih dni. Njen izvor poišče že na samem začetku judovske zgodovine in nakazuje, kakor da je ta napetost nadaljevanje napetosti, ki je nastala že pri Abrahamovih dveh sinovih, Izraelu od Agare in Izaku od Sare:

Dvojni otroci smo v hiši Očeta nebeškiga, prvi so neverni, hudobni Judje, ktire je Bog kakor Izmaela zavergel, drugi smo mi, pravoverni kristjani, ktire si je Bog izvolil svoje otroke, kakor nekdaniga Izaka ter nam obljubil nebeško kraljestvo. Ino de si je ravno Sara, žlahtna žena Abrahama, veliko let nerodovitna bila, njo je vendar Bog mater velikega ljudstva storil. (AH I,157)

Tako v potomstvu po Sari vidi predpodobo in zametek Cerkve, v Agarinem potomstvu pa predpodobo tistega dela judovskega naroda, ki ni sprejel Kristusa kot Odrešenika. Napet odnos med Izraelom in Izakom Slomšek prenese tudi na dejstvo judovskega preganjanja kristjanov na začetku krščanstva:

Judje so ob časi Pavlovim kristjane hudo preganjali. Apostel jih tolaži, rekoč: »Ne bojte se, mi smo kakor nekdanji Izak izvoleni božji otroci; Judje so kakor nekdanji odveržen sin Izrael. Kakor

je Izmael, Abrahamu po rodu sin, svojga brata Izaka, kteriga je Bog Abrahamu po duhi obljube dal, preganjal, tako Judje zdaj nas preganjajo. Ali vse to bo hitro drugač. Kakor v svetim pismi beremo, de je Bog Abrahamu vkazal: Izženi dekliniga sinu, zakaj sužnik ne bo naslednik alj erb z Izakom, sinam proste gospe Sare, ravno tak bode Bog nebeško kraljestvo Judam vzel ino nam Kristus dal, ki smo otroci svete matere katolške cerkve, katiro je Kristus njeni ženin prosto storil, kedar njo je odrešil.« - Oh ljubi bratje ino sestre moje, koljka je sreča naša, de smo otroci božji ino pa otroci svete matere katolške cerkve, bratje in sestre Jezusovi, dediči alj erbi kraljestva nebeškiga! (AH I,158-159)

Slomšek med glavnimi vzroki za judovsko zavračanje kristjanov navaja njihovo trdovratnost in nevoščljivost v odnosu do Jezusovega uspeha pri ljudeh:

Terdovratnim, nevošlivim učenikam Judovskiga ljudstva je silo merzelo, de so ljudje Jezusa zavolj njegovih čudnih del tako visoko štimali. Očitno storjenih čudežov niso mogli tajiti; hočejo jih tedaj ob sveto poštenje spraviti, da bi ljudje Jezusa za njih voljo ne slavili, temuč njega le sovražiti ino zaničovati začeli. (HEN I,122.194.201; HEN II,91)

Kljub Jezusovemu prizadevanju, da bi jih pridobil, so trdovratno vztrajali pri svojem:

Zapstonj se je trudil božji učenik cele tri leta, terdovratne Jude poboljšat ino v naročje svoje svete vere perpraviti: le malo se jih je preobernilo. Prevzetni poglavarji ino farizeji so veči del vsi Jezusov nauk terdovratno zametovali. (HEN II,155)

Na drugih mestih jim očita prevzetnost:

Ravno tako so se izgovarjali prevzetni Judje, kedar jih je sv. Janez kerstnik opominval delati pokoro, ino se vredno perpravljati za božje kraljestvo. [...] Prevzetni Izraelci niso svoje sreče spoznali, so večerjo svete Jezusove vere zavergli, zato jih je pa tudi Bog zavergel; le malo se jih je preobernilo. Bog jim je božje kraljestvo vzel in

drugim dal, ki so ga bolj vredni. Ako pa Bog Izraelcam ni zanesil, govori sv. Pavl, tudi nam zanesil ne bo, če se božjiga kraljestva vredni ne storimo (Rim 11,21). (HEN II,46)

A iz uporabe teh negativnih oznak je razvidno, da jih Slomšek v glavnem omenja kot svarilo, da se ne bi kaj podobnega zgodilo tudi kristjanom. To pa pomeni, da jih ne obsoja kot Jude, ampak zadene enaka oznaka in usoda vsakega, ki podobno protibožje ravna.

1.2.5 Napetost med kristjani iz judovstva in kristjani iz poganstva

Slomšek se ob Božji besedi zaustavi tudi ob odnosu med kristjani iz judovstva in kristjani iz poganstva v prvih skupnostih Cerkve ter pokaže v prvih, ki jih imenuje »judovski velikoustniki«, še nekaj judovske okostenelosti, kot jo je zaslediti v novozaveznih spisih:

Sv. Pavl je v Korinti, velikim mesti, veliko nevernikov kerstil. Bili so Korinčani pridni kristjani. Po Pavlovim odhodi pridejo Judovski velikoustniki, ino pravijo, de so le oni pravi učitelji, zaničvaje svetiga Pavla, kakor bi pravi apostel ne bil. Korintarjev del bahačam verjame, jim dajo, korkolj poželijo, svetiga Pavla pa ino njega nauke celo pozabi. (AH I,126)

Zdi se, kakor da Slomšek tudi v tem primeru pri nekaterih Judih, ki so sprejeli vero v Kristusa, opazi ostanek zagledanosti vase in nezadostnega razumevanja, da izvolitev ne daje povoda za povzdigovanje nad druge ali za vsiljevanje svojega načina življenja krščanstva. Očitno je Slomšek nekaj podobnega »rivalstva« prepoznal tudi v svojih cerkvenih občestvih, kjer je pred novostmi, ki so se pojavljale, nemalokrat vladal pri nekaterih strah, pri drugih pa velika zavzetost; in ni manjkalo primerov, da so nekateri vsiljevali svoje stališče drugim in se povzdigovali nad druge.

2 Vrednotenje Slomškove drže do Judov

Potem ko smo predstavili glavne poudarke Slomškovega pogleda na Jude tako s pozitivnega kot z negativnega vidika, lahko z večjo gotovostjo povzamemo poteze njegove drže do Judov in do judovstva. Ugotovitve se tičejo predvsem njegovega odnosa do Judov v razlagah Svetega pisma, saj nismo

mogli ugotoviti, da bi imel kakšne osebne stike z Judi, ki jih je nekaj malega živelo tudi v njegovi škofiji, predvsem v Mariboru. Vendar niso imeli organiziranega verskega in narodnostnega življenja, saj sinagoga ni bila dejavna in so tozadevno spadali pod sinagogalno skupnost v oddaljeni Lendavi.¹

Nobenega dvoma ni, da Slomšek priznava judovskemu ljudstvu in njegovim svetim knjigam zelo pomembno mesto, saj so njihovi sveti spisi postali sestavni del krščanskega Svetega pisma. Tudi iz Slomškovih razlag liturgičnih odlomkov Božje besede je razvidno, da je uporabljal Staro zavezo pri razlagi novozaveznih odlomkov, saj bi bilo marsikaj v Novi zavezi brez stare zaveze nerazložljivo, kot v novejšem dokumentu ugotavlja tudi Papeška biblična komisija (JL 84). Seveda pa tudi Slomšek ugotavlja, da se Nova zaveza v marsičem odmika od starozavezne tradicije. Prav to odmiikanje je bilo v preteklosti pogosto vir nesporazumov med Judi in kristjani, značilno za Slomška pa je, da teh razlik ne napeña, ampak jih vključuje v širši okvir kontinuitete obeh zavez. Videli smo, da večkrat potegne povezave med starozaveznim dogajanjem in dogajanjem v Cerkvi. Zlasti temo o izvolitvi izraelskega ljudstva Slomšek pogosto izpostavi in ugotavlja, da svoje aktualnosti v Novi zavezi ni izgubila, marveč je še okrepila svojo univerzalno perspektivo. Podobno je z odrešenjem, ki ga Kristus sicer najprej ponudi Judom, a je že od starozaveznih napovedi naprej jasno, da ni le zanje, ampak preko njih za vse ljudi.

Čeprav Slomšek izpostavi tudi razhajanja in celo razdor med Judi in kristjani, tega nikoli ne prikaže tako, da bi zaznali kakšno sovraštvo, nasprotno prej bolečino. Verjetno ne pretiravamo, če rečemo, da mu lahko pripišemo duha izjave Papeške biblične komisije, ki zatrjuje: »V preteklosti se je razdor med judovskim ljudstvom in Cerkvijo včasih v določenih obdobjih in v določenih krajih zdel popoln. V luči Spisov bi se to ne smelo nikoli zgoditi, kajti popoln razdor med Cerkvijo in shodnico je v nasprotju s Svetimi

1 Po Toševih navedbah so bili Judje izgnani iz Koroške in Štajerske, tudi iz Maribora, leta 1497; nekaj se jih lahko vrnilo šele približno čez 300 let, ko je to dovolil cesar Jožef II. s posebnim odlokom (2015, 14–15). Hajdinjak pa navaja, da je bilo leta 1880 v Mariboru 37 Judov (2015, 28); kasneje je preveril še podatke za predhodni popis leta 1869 (glej: *Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, dann der Militärgränze: nach der Zählung vom 31. December 1869 I. Bevölkerung nach Geschlecht, Religion, Stand und Aufenthalt*, Wien 1871) ter ugotovil, da je bilo takrat v Mariboru 6 Judov, in za popis leta 1857 (glej: *Bevölkerung und Viehstand von Steiermark: nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859) in presenečen ugotovil, da je tudi že takrat v Mariboru živelo 6 Judov. Torej jih je nekaj bilo v Mariboru, tudi ko je Slomšek leta 1859 prestavil sedež škofije iz Sent Andraža v Maribor.

spisi.« (JL 85) V duhu istega dokumenta ugotavljamo, da Slomšek ni pristransko uporabljal in razlagal odlomkov Svetega pisma glede na vlogo Judov: »Pristransko branje besedil pogosto poslabšuje odnose z Judi. Stara zaveza, kakor smo videli, Izraelcem ne prizanaša z očitki niti z obsodbami, temveč je do njih zelo zahtevna. Namesto kot obtožbo je bolj primerno brati ta besedila v luči besed Gospoda Jezusa: 'Komur se je dalo mnogo, se bo od njega mnogo zahtevalo' (Lk 12,48) in da ta trditev velja tudi za nas kristjane.« (JL 87)

Slomškovo zadržanje do judovstva je v večinskem delu mogoče uskladiti z držo Katoliške cerkve do Judov, ki jo je zavzela na drugem vatikanskem vesoljnem cerkvenem zboru. Seveda ne v smislu na koncilu močno izpostavljene dialoške drže, saj Slomšek ni imel nobene možnosti dialoga v živo; poleg tega vsa stoletja do tega koncila odražajo jasno »trdo« linijo odnosa Cerkve do Judov, z redkimi izjemami v času cerkvenih očetov. A istega duha vseeno lahko odkrijemo v Slomškovih poudarkih, da med judovstvom in krščanstvom obstaja »duhovna vez«, skupna »velika duhovna dediščina«; njihovi so očaki in po njih po telesu Kristus, da je judovstvo »korenina plemenite oljke«, na katero je cepljena Cerkev. (NA 4) Velike teme, ki prodirajo v skrivnost Izraela in jih zasledimo tudi pri Slomšku, so: zgodovinska in teološka vez med Staro in Novo zavezo, vez med dvema Božjima ljudstvomoma in dvema zavezama; brez povezave nista niti judovski in krščanski mesijanizem, njuna misijonska dejavnost v odnosu do sveta. Ta sovpadanja omogoča univerzalistično branje celotnega Svetega pisma, ki razodeva »univerzalno ekonomijo odrešenja«, saj je mogoče prepoznati dva vidika Božjega delovanja v odnosu do ljudi: univerzalnega in judovsko-krščanskega; poleg odrešenja Judov in kristjanov Sveto pismo pokaže tudi univerzalnost odrešenja, vse troje pa sovpa v osebi Jezusa Kristusa in v njegovem odrešenjskem delu (Rossano 1982, 370–372). Sledi vseh teh tem iz NA najdemo tudi v Slomškovih komentarjih svetopisemskih odlomkov in njihovem obračanju na življenje kristjanov.

Na podlagi Slomškove obravnave Judov in poznavanja njegove celotne osebnostne drže lahko z veliko gotovostjo sklepamo, da bi Slomšek, če bi le imel možnost, tudi na področju odnosa z Judi naredil še kakšen odločilno nov korak, saj pri njem veliko bolj izstopajo pozitivni vidiki in pomen kontinuitete Stare zaveze v Novi kot kakšne negativne izjave. To je še toliko bolj opazno, če vemo, da je NA na koncilu doživljala izredno težko

predzgodovino in bila na koncu sprejeta v zelo »blagi« obliki prav zaradi mnogih ostrih nasprotnikov. »Ti niso bili notranje pripravljeni na izjavo, ker so bili preveč otroci dobe, v kateri je bil odnos med Cerkvijo in sinagogo 'pastorek teologije' (J. M. Oesterreicher). [...] Zaradi pritiska nasprotnih sil je bila močno reducirana in postavljena v shemo o Cerkvi; a prav velika vizija človeštva kot družine bratov in sester, Božjih otrok, ki jo je močno podpiral papež Pavel VI., je bila tista, ki je pripomogla, da je to besedilo postalo jedro nove koncilске izjave.« (Neudecher 1987, 1301-1302) Neudecker izpostavi nekaj bistvenih poudarkov izjave NA: posebno vez, ki povezuje Cerkev z judovskim ljudstvom (Cerkev odkriva začetke svoje vere in poklicanosti v očakih, Mojzesu in prerokih), posebno mesto Judov tudi po Jezusovem prihodu (Rim 9,4-5, iz tega rodu je Marija, so apostoli in večina prvih učencev), razvijanje medsebojnega spoštovanja in poznavanja (zlasti preko študija Svetega pisma in bratskega dialoga), ne iskati vzroka za Jezusovo smrt pri izraelskem narodu kot celoti (to ni v skladu s svetopisemskim sporočilom), odločno in povsod je treba zavračati vsako obliko antisemitizma. (1303-1304) Prav vse te ideje, razen zadnje, lahko odkrivamo tudi v Slomškovih besedilih, kar ga vsekakor postavlja za neke vrste vizionarja tudi na področju odnosa med Cerkvijo in judovstvom.

Sklep

V sklepu lahko z veseljem potrdimo pričakovanje, da se Slomšek tudi v svojem odnosu do Judov in judovstva ni izneveril svoji izredno tankočutni intuiciji in se je že stoletje pred drugim vatikanskim vesoljnim cerkvenim zborom odločno zavzemal za dialoško in strpno ter v glavnem pozitivno presojanje vloge Judov v odrešenjski zgodovini, pri nastajanju Svetega pisma Stare zaveze, ki jo je krščanstvo prevzelo tudi za svojo, pri nastajanju skupine prvih učencev okoli Jezusa Kristusa in prvih krščanskih skupnosti; podobno pa je gledal tudi na usodo Judov po padcu Jeruzalema in njihovi razselitvi po svetu, kar je presojal predvsem kot splošno paradigmo, da se bodo Jezusove napovedi o katastrofalnem uničenju nedvomno uresničile, če se ljudje ne bodo spreobrnil. Pri Slomšku smo zaznali spoštovanje do tistih Judov, ki so ostali zvesti Jahveju in imajo zato velik pomen kot predpoda novozaveznega Božjega ljudstva. V tem istem smislu imajo nenadomestljivo vlogo tudi nekatere starozavezne osebnosti.

Slomškov kritični pogled na judovstvo ostaja znotraj okvirjev same sveto-pisemske »kritike« izvoljenega Božjega ljudstva, ki jo najdemo tako v Stari kot v Novi zavezi, kadar to ljudstvo obrne hrbet Bogu in njegovim poslan-cem. Tako nismo nikjer zasledili apriornega zavračanja ali obsojanja Judov, marveč v glavnem jasno razločevanje med malimi skupinami, ki so Jezusa grobo in nasilno zavračale, ter večino izraelskega naroda, ki ni imela niti možnosti, da bi se tem ekscesnim skupinam pridružila. Pa še te prime-re Slomšek največkrat uporabi kot svarilni zgled za kristjane vseh časov in seveda predvsem za svoje poslušalce. Prav tako nismo odkrili, da bi Slomšek Judom kot takim neposredno pripisoval krivdo za umor Jezusa Kristusa, kar je bila sicer v njegovem času še praktično splošno sprejeta teza v Katoliški cerkvi. Predvsem je Slomšek kritičen do »prevzetne ošab-nosti« med izvoljenim ljudstvom, do odpadov od zaveze, do zakrknjenosti v odnosu do Kristusa in do njihovega zavračanja Kristusa ter celo prega-njanja kristjanov, ki odmeva tudi v napetosti med kristjani iz judovstva in kristjani iz poganskih ljudstev.

S primerjanjem osnovnih izhodišč za odnos Cerkve do Judov, ki jih je pos-tavil drugi vatikanski vesoljni cerkveni zbor, s Slomškovo držo lahko skle-nemo, da je bil v glavnem neke vrste predhodnik idej, ki so izražene v NA. Na podlagi močnega nasprotovanja, ki ga je ta izjava doživljala med svojim nastajanjem, in glede na to, da je luč sveta zagledala precej okleščena v pri-merjavi z začetno shemo, lahko mirne vesti zapišemo, da je bil Slomšek tudi glede odnosa do judovskega vprašanja v Cerkvi dobrih sto let pred koncilom, a ne le časovno, marveč tudi vsebinsko.

Kratice

AH	Slomšek 1849 [<i>Apostolska hrana bogoljubnim dušam dana</i>]
CD	<i>Cerkveni dokumenti</i>
HEN	Slomšek 1835 [<i>Hrana evangeljskih nauk bogoljubnim dušam dana na vse nedelje ino zapovedane praznike v leti</i>]
JL	Papeška biblična komisija 2005 [<i>Judovsko ljudstvo in njegovi sveti spisi v krščanskem svetem</i>]
NA	Drugi vatikanski vesoljni cerkveni zbor 1965 [<i>Nostra aetate (Izjava o razmerju Cerkve do nekrščanskih verstev)</i>]
PO	Slomšek 1899 [<i>Pridige osnovane</i>]

Reference

- Drugi vatikanski vesoljni cerkveni zbor.** 1965. *Nostra aetate (Izjava o razmerju Cerkve do nekrščanskih verstev)*. Ljubljana: Družina.
- Hajdinjak, Boris.** 2015. Marko Rossner kot Mariborčan. V: Godina Golija, Maja, ur. *Maribor in Mariborčani*, 27–51. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Neudecher, Reinhard.** 1987. Chiesa Cattolica e popolo ebraico. V: René Latourelle, ur. *Vaticano II: bilancio e prospettive: Venticinque anni dopo (1962–1987)*, 1301–1302. Assisi: Cittadella Editrice.
- Papeška biblična komisija.** 2005. *Judovsko ljudstvo in njegovi sveti spisi v krščanskem svetem pismu*. Cerkveni dokumenti 110. Ljubljana: Družina.
- Rossano, Pietro.** 1982. Teologia e religioni: Un problema contemporaneo. V: René Latourelle in Gerard O'Collins, ur. *Problemi e prospettive di Teologia Fondamentale*, 359–378. Brescia: Queriniana.
- Slomšek, Anton Martin.** 1835. *Hrana evangeljskih nauk bogoljubnim dušam dana na vse nedelje ino zapovedane praznike v leti*, I., II., III. del. Graz: Franz Ferstl.
- . 1849. *Apostolska hrana bogoljubnim dušam dana*, I. del. Celovec: Janez Leon.
- . 1899. *Ant. Mart. Slomškega zbrani spisi*. Ur. Mihael Lendovšek. Zv. 6, *Slomškove pridige osnovane*. Maribor: Katoliško tiskovno društvo v Mariboru.
- Toš, Marjan.** 2015. Israel Isserlein: Mariborski humanist in judovski učenjak. V: Maja Godina Golija, ur. *Maribor in Mariborčani*, 11–25. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Turnšek, Marjan.** 2012. Ekumenski odmev jubilejnega Slomškovega leta. V *edinosti: Ekumenski zbornik* 2012: 23–27.

